

SPRAWOZDANIE Z KONFERENCJI NAUKOWEJ „Z problemów prozy – powieść o artyście”

W dniach 15–16 listopada 2004 r. odbyła się w Toruniu druga ogólnopolska konferencja z cyklu „Z problemów prozy”¹, poświęcona tym razem „powieści o artyście”. Organizatorom – Wojciechowi Gutowskiemu (Akademia Bydgoska) i Ewie Owczarz (UMK Toruń) – udało się zaprosić do udziału w sympozjum ponad sześćdziesięciu literaturoznawców reprezentujących niemal wszystkie ośrodki akademickie w kraju. Bardzo szerokie zainteresowanie, z jakim spotkała się zaproponowana problematyka, dowodzi naukowej żywotności zagadnień związanych z nie dość rozpoznaną jeszcze formą powieściową, która na przestrzeni wielowiekowej tradycji wykształciła wiele wariantów oraz odmian, nie poddając się dotychczas łatwo jednostronnej refleksji historycznoliterackiej. Znaczenie przedsięwzięcia podkreślił udział Andrzeja Z. Makowieckiego (UW), autora jedynej, jak dotąd, i poniekąd wzorcowej monografii poświęconej młodopolskim odmianom gatunku². Konfrontacja zróżnicowanych metodologicznie, często rozbieżnych strategii badawczych ujawniła wielowątkowość, w tym również złożoność tradycji badawczych i stylów rozumienia problemu.

Próba zakreślenia granic obszaru refleksji *stricte* genologicznej nad „powieścią o artyście” przyświecała wystąpieniu Magdaleny Popiel (UJ). Badaczka usytuowała ów obszar w polu będącym – z jednej strony – wypadkową wniosków płynących z analizy tradycji literackiej (krąg tradycji niemieckiego romantyzmu: powieść wychowawcza a francuska powieść o artystach) oraz tradycji badawczych (T. Kajzer – powieść przestrzeni, H. Miller – powieść o duszy, M. Bachtin – powieść wychowawcza i powieść o artyście); z drugiej zaś strony – w kręgu uprzywilejowanych kategorii tematologicznych (temat artysty). Racje gatunkowe zbliżają „powieść o artyście” ku schematom „powieści próby”, jednak elastyczność gatunku (polifoniczność odmian, typów narracji, specjalizacja fabuły) pozwala postrzegać tematykę właśnie jako silniejszy czynnik gatunkowy. Normatywność gatunkowa jest tu bardzo słaba i waha się pomiędzy zasadą respektowania konwencji powieści rozwojowej, zakładającej pewien projekt antropologiczny, a przyjęciem najdalej posuniętego założenia, iż każda powieść jest powieścią o artyście, zważywszy, iż jej autor jawi się jako dysponent reguł generujących tekst. Perspektywa tekstologiczna i autotematyczna pozwala dostrzec proces rozpadu tradycyjnych struktur powieści o artyście, wraz z jej nadrzędną zasadą – zasadą ciągłości i tożsamości w wymiarze podmiotowym, w zakresie rozwoju wyobraźni twórczej.

Wskazywano na swoiste „odnogi” (wystąpienie Magdaleny Buchholtz – UMK – „Amerykańska powieść o artyście *Roderick Hudson* H. Jamesa”), jakie wykształciła europejska tradycja w obrębie różnych obszarów językowych (np. „klasyczna” *Künstlerroman* niemiecka rozpięta między fikcją a autobiografią, wyrastająca z konwencji powieści o dojrzewaniu, a francuska „powieść o artystach” czy anglojęzyczna *artist novel*). Jak dowodziła badaczka, tradycja ta ukształtowała nieco różniącą się od niemieckiej *Künstlerroman* formę *artist novel*, ewokującą portret artysty już ukształtowanego.

Interakcjom powieści o artyście z teatrem poświęcony był referat Marii Kalinowskiej (UMK) „*Kalkwerk* Bernharda w teatrze K. Lupy”. Badaczka prześwietliła obszar

¹ Efektem pierwszej jest publikacja *Z problemów prozy. Powieść inicjacyjna*, pod red. W. Gutowskiego i E. Owczarz, Toruń 2003.

² Zob. A. Z. Makowiecki, *Młodopolski portret artysty*, Warszawa 1971.

spotkania powieści i teatru. Powieść Bernharda – pozostając znakiem określonej wizji antropologicznej – nie przekształca się na gruncie teatru w dramat. Pozostawiając obecną w powieści refleksję nad faustyczną kondycją twórcy, operuje Lupa w obszarze metafizyki i psychologii, czyniąc relację międzyludzką osią konstrukcji teatralnego świata. Sceniczna transpozycja mitu artysty owładniętego ideą sztuki absolutnej, zestawienie refleksji nad kondycją artysty z pytaniem o etos stosunków międzyludzkich – to tylko niektóre z wątków pojawiających się w tym wystąpieniu.

Granice procesu historycznoliterackiego ujawniają pierwsze ślady świadomości gatunku. Referat „Chrestien de Troyes – twórca czy żongler” wygłosiła na ten temat Anna Kukułka-Wojtasik (UMK). Stawiał on w centrum uwagi problem ujawniania się autorskiego podmiotu w cyklach powieściowych Chrestiena de Troyesa.

Wizerunki artystów w prozie XIX wieku prezentowały wystąpienia poświęcone *Pogance* Narczyży Żmichowskiej (Dorota Kulczycka, Uniwersytet Zielonogórski, Barbara Zwolińska, UG) czy opowiadaniu J. Bohdana Dziekońskiego *Duch jaskini*, kreującemu *Portret szalonego wirtuoza*, którym w ilustrowanym pokazem wystąpieniu Mirosława Strzyżewskiego (UMK) okazał się sam Niccolò Paganini. Z kolei pojawiły się referaty poświęcone sylwetkom artystów w prozie H. Sienkiewicza (systematyzacji zagadnienia podjęła się Zofia Mocarcka-Tycowa, UMK), J. I. Kraszewskiego („Tragikomedia życia poety według Kraszewskiego” Marcina Lulę, Uniwersytet Białostocki) oraz interpretacja *Ady* Aleksandry Tarajko (UMK), F. M. Faleńskiego („*Widziadło szczęścia* – szkice do portretu artysty” Ewy Jaśkiewicz, UG), M. Bałuckiego (*Pamiętnik Munia* w interpretacji Anny Sobieckiej, Pomorska Akademia Pedagogiczna, Słupsk), R. Jaworskiego (Ewa Nofikow, Uniwersytet Białostocki), S. Grudzińskiego (Tomasz Sobierań, UAM), A. Gruszeckiej (Stanisław Kryński, Uniwersytet Rzeszowski). Na tle przywołanego kręgu zagadnień ciekawie wybrzmiał wątek dyskusji oscylującej wokół problemu ewolucji ról artysty na przestrzeni XIX w. i mechanizmach ich społecznego odbioru.

Rozważania związane z próbą uchwycenia genologicznego statusu powieści o artyście stanowiły jeden z najżywszych wątków problemowych. Dostrzegano różnicę pomiędzy formą powieści poruszającej problem artystycznego dojrzewania, a przedstawiającej społecznie uwarunkowany wizerunek artysty (drugorzędne powieści okresu pozytywizmu i modernizmu, np. *Żona artysty* S. Gruzickiego czy *Wesele hrabiego Orgaza* Romana Jaworskiego).

Kreacjom i autokreacjom artystów młodopolskich w powieściach okresu poświęconych zostało najwięcej referatów. Zwraçało tu uwagę wystąpienie Gabrieli Matusek (UJ) „Między neurozą a narcyzmem. O wiwiskacjach artysty młodopolskiego”, będące wnikliwą analizą postaw artystów młodopolskich, dokonaną w wielowymiarowym kluczu psychopatologicznym i psychoanalitycznym. Rozpatrywana w tej perspektywie literatura modernizmu jawi się jako świadectwo aktów twórczych kształtujących się często na podłożu chorobowym – dominuje histeria, autodestrukcja, popęd śmierci itp. Odkrycie nieświadomości i neurastenii, a w konsekwencji – przeświadczenie o tym, iż artysta to ktoś chory, domagało się twórczej ekspresji w sferze literackiej. Na przykład powieści Tetmajera przybierają formę histerycznego ataku i nie towarzyszy temu stan jakiegokolwiek spełnienia. Najwięcej prób zapisu historii odnaleźć można u S. Przybyszewskiego. Jego postaci „podminowane” treściami podświadomymi są jakby predestynowane do kontaktu z Absolutem. Spektrum histerycznych zachowań jest bardzo rozległe – od ambiwalencji (*Próchno*), po ataki furii, agresji (Przybyszewski), różnego rodzaju psychopatologie, ataki lęku, pęd do ucieczki. Rozpadowi podmiotowego centrum wiążącemu akty woli towarzyszą wyreżyserowane samobójstwa; mnożą się postaci sobowótora – konsekwencja rozdwojenia jaźni. Megalomania, doświadczenie pustki, erotomania, narcyzm – to tylko inne oblicza syndromu. Na tym tle pojawia się również potrzeba idealnej kochanki jako komponentu „ja”. Charakterystyczne, iż literatura tamtego czasu nie odnotowała obrazów historii kobiecej.

Kreacje artystek w powieściach młodopolskich w porządkującym ujęciu typologicznym, ugruntowanym na światopoglądowo-społecznym podłożu epoki, przedstawiła Krystyna Kralowska-Gątkowska (UŚ). Ambiwalentny status społeczny artystek odzwierciedlał się w prozie czasu w następujących wariantach problemowych: outsiderstwo, złe relacje z mężczyznami (A. Kisielewski), imperatyw erotycznego kuszenia, skandalizujący tryb życia (*Nana*, *Dzieje grzechu*), dia-

lektyka społecznej widoczności i niewidoczności (w połowie drogi między upadkiem a akceptacją społeczną – np. Stella z *Emancypantek*), częsty brak samoświadomości, samodzielności artystycznej (kobieta naśladowczyni, niezdolna do samodzielności twórczej – Rodziewiczówna, Niemojewski, Nałkowska, Berent), powielanie schematu losu artystek z wpisany w motywem ciąży, ucieczki, samobójstwa. W toku dyskusji ujawniła się wątpliwość, na ile modernistyczne wizerunki artystek są odbiciem opresyjnego modelu kultury, na ile zaś projektami męskich kompensacji.

Wystąpienie Hanny Ratusznej (UMK) dotyczące powieści K. Przerwy-Tetmajera *Anioł śmierci* ujawniło, iż sztuka okresu miała kompensować życiowe porażki artystów, sam artysta zaś niejednokrotnie jawił się jako symbol człowieka epoki. Jak zauważył w dyskusji Andrzej Z. Makowiecki – pisarze Młodej Polski mówili o wielkiej Sztuce, stworzyli natomiast doskonały model romansu.

Powieści W. Berenta *Próchno* poświęcono dwa referaty. Elżbieta Flis (UMCS) odnalazła w utworze interpretowanym z pozycji antropologicznej model egzystencji zdominowanej przez rozpacz, opisaną w odwołaniu do egzystencjalnej kategorii S. Kierkegaarda. Piotr Siemaszko (AB) dostrzegł, iż obraz kultury masowej w utworze staje się prognozą dokonującej się w niej wulgaryzacji sztuki. Referent skupił się na reprezentowanej przez Hertensteina, a inspirowanej buddyzmem koncepcji, według której dzieło skończone istnieje wyłącznie jako idea, zawiera się w kontemplacji wiecznych wartości. W tej wysublimowanej, wyrastającej z wysokiego estetyzmu i *amor vacui*, teorii badacz ujrzał najbardziej skrajną formę modernistycznej idei „sztuki dla sztuki”.

Wystąpienie Marka Kurkiewicza (AB) „Życie artystów w zbiorze opowiadań K. Makużyńskiego *Perły i wieprze*” przypomniało literacką wizję dnia powszedniego wybrańców Muz. W wykorzystującej konwencję ludyczną drugorzędnej powieści sztukę pozbawiono metafizycznej głębi, a twórcę duchowego majestatu. Ukazano natomiast, w jak szerokim zakresie w jego codzienności aspekt egzystencjalny dominuje nad artystycznym.

Dariusz Trzeźniowski (UMCS) omówił przedstawiony w *Listach człowieka szalonego* A. Niemojewskiego, w pewien sposób nietypowy dla epoki, portret artysty jako jednostki moralnej i rozsądnej. W postaci bohatera pisarz kompromituje etyczną i estetyczną postawę twórców, przeciwstawia się sztuce oddającej jedynie gorzcy niechęci do współczesnego świata, pokazuje, w jakim stopniu sam bunt przeciw filistom uległ literackiemu skonwencjonalizowaniu.

Literackim wizerunkom młodopolskiego twórcy poświęcone były również referaty Eugenii Łoch (UMCS) – „Problem artysty w twórczości S. Żeromskiego” – oraz Piotra Stasiwicza (Uniwersytet Białostocki) – dotyczący autoanalitycznego charakteru twórczej aktywności bohaterów powieści S. Przybyszewskiego. Konfrontacji tekstów towarzyszyła ożywiona dyskusja, która potwierdziła wielointerpretowalność i wieloperspektywiczność modernistycznej prozy.

Problem artysty wobec autotematycznych strategii powieści współczesnej podjęto w kontekście interpretacji *Pięknej choroby* M. Jastruna (Robert Mielhowski – AB), *Białej nocy miłości* G. Herlinga-Gruzińskiego (Rafał Szczerbakiewicz, UMCS), *Idzie skacząc po górach* J. Andrzejewskiego (Kamila Budrowska, Uniwersytet Białostocki), *Finis silesiae* H. Wańka, *Nierozpoznanych* G. Strumyka, *Odlotu dzikich gęsi* T. Zubińskiego (Magdalena Rabisz-Birek, Uniwersytet Rzeszowski). W rozważaniach zaznaczyła się obecność wątku socrealistycznej *vie romancée* w wystąpieniach Aleksandry Chomiuk (UMCS) i Mariusza Zawodniaka (AB).

Wizerunkom artystów w perspektywie komparatystycznej poświęcone były kończące konferencję obrady plenaryjne. Referat Bogny Paprockiej-Podlasiak (UMK) dotyczył *Mefista* K. Manna – uznawanego za jedną z najbardziej kontrowersyjnych „powieści o artyście”. Autorka przedstawiła dyskusję zogniskowaną wokół problemu zdefiniowania *Mefista* jako *Schluesselroman*. Niemieckie dysputy toczyły się nie tylko na polu literatury, ale również na płaszczyźnie pozaliterackiej. Spór próbowano rozstrzygnąć na gruncie biografii Manna, a nawet na drodze prawnej. Wystąpienie ujawniło różnicę w traktowaniu gatunku w polskim i niemieckim literaturoznawstwie. W dyskusji Andrzej Z. Makowiecki podkreślił brak nacechowania, neutralność polskiej kwalifikacji „powieść z kluczem”.

Wpływ doświadczenia historycznego na XX-wieczny dyskurs o artyście w literaturze niemieck-

kiej podkreślano w referatach Tomasza Waszaka (UMK) – współczesna mitologizacja sztuki – i Marka Podlasiaka (UMK) – motyw artysty konstytutywny dla twórczości T. Bernharda. Anna Branaach-Kallas (UMK) mówiła o amerykańskim sporze z romantyczną tradycją europejską. W kulturze Nowego Świata mit artysty uwikłanego w los i skazanego na alienację demaskuje się jako fałszywy. Samotność bohatera okazuje się wyborem, zaś romantyczna idea człowieka wewnętrznego – egocentryzmem skrajnego indywidualizmu. Literatura amerykańska wskazuje na konieczność poszukiwania nowych rozwiązań formalnych i ideowych.

Sens artystycznych poszukiwań bohatera w prozie G. Pereka ukazał Piotr Sadowski (UMK). Jak określił, pisarz tworzy dla tych, których nie ma: dla członków rodziny – ofiar holokaustu. Literacka manipulacja technikami służy tu wypowiedzeniu niespełnienia, przeciwstawieniu się nieobecności. Dyskutanci zwracali uwagę na specyfikę pojawiających się w wystąpieniu pojęć „autokreacji” i „autofikcji”, określających napięcie między zawierającym z czytelnikiem paktem fikcyjnym a paktem autobiograficznym w powieściach wykorzystujących elementy autobiografii. Również tym, których nie ma – jak dowodził referat Agnieszki Grzelak (AB) – ofiarom faszyzmu i sowietyzmu, dedykuje swoją powieść o artyście, *Francuski testament*, A. Makine, personifikując w postaci pisarza trudności związane z koniecznością pogodzenia statusu odmieńca wtajemniczonego w ducha francuskiej kultury z kondycją *homo sovieticus*.

Prowokujący ożywioną dyskusję referat Anny Skubaczewskiej-Pniewskiej (UMK) pokazał, jak w kręgu nowoczesnej prozy o artyście literatura reaguje na spory teoretycznoliterackie. Punktem wyjścia powieści *Fabulant* A. Burzyńskiej staje się teza o wyczerpaniu literatury. Utwór porusza kwestię śmierci podmiotu, nawiązuje do techniki *bricolage'u*, „żywi się” aluzjami i cytatami, pokazuje kryzys postaw, kategorii, światów. W kontekście wystąpienia dyskutowano o niebezpieczeństwach związanych z intertekstualnością, „zamknięciem” postdekonstrukcjonistycznej powieści na hermeneutyczny dialog z odbiorcą. W obliczu procesu ideologizacji teorii literackich zwracano uwagę na konieczność ugruntowania aksjologicznych podstaw aparatu badawczego literaturoznawcy (głosy Grażyny Halkiewicz-Sojak i Mirosława Strzyżewskiego, UMK).

W kręgu rozważań dotyczących „powieści o artyście” wobec problemu artysty w powieściach biograficznych lub autobiograficznych przywoływane były takie teksty, jak m.in. opowieści biograficzne o J. U. Niemcewiczu (Małgorzata Chachaj, UMCS), *Kto mi dał skrzydła* J. Porazińskiej (Bożena Olszewska, Uniwersytet Opolski), *Podróż bez końca* E. Naganowskiego (Monika Ulatowska, UAM), *Las umarłych* E. Wiecherta (Arkadiusz Morawiec, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna, Łódź), proza o artyście J. Wassermanna (Zbigniew Kaźmierczyk, UG) i J. Hellera (Elżbieta Sidoruk, Uniwersytet Białostocki) oraz wykreowana przez beletrystykę legenda S. Plath (Renata Żurawska-Żyła, KUL) czy F. Kafki w powieściach M. Broda *Zaczarowana kraina miłości* (Daniel Kalinowski, Pomorska Akademia Pedagogiczna, Słupsk) i A. Boleckiej *Kochany Franz* (Anna Szóstak, Uniwersytet Zielonogórski). Specyfikę gatunku w konfrontacji z powieścią historyczną ujawnił referat Elżbiety Kononczuk, Uniwersytet Białostocki (*Historik czy artysta? O narracji w powieści historycznej*).

Problem powieści poświęconej muzykom ujmowały referaty poświęcone literackiej legendzie F. Chopina w prozie polskiej i europejskiej (Kazimierz Maciąg, Uniwersytet Rzeszowski) oraz postaciom artysty muzyka od Hertensteina po Szpilmana (Anna Kalinowska, UMCS), jak też sytuujące powieść o muzykach w perspektywie historycznej (Paulina Kierzek, IBL PAN).

W toku dyskusji dominowała myśl, iż w obliczu wielości strategii z jednej strony, a wielości odmian i sposobów potraktowania problemu artysty z drugiej, jakakolwiek definicja „powieści o artyście” musi być z natury swej kompromisem (głos A. Z. Makowieckiego). Tym bardziej iż zaobserwowano ekspansję struktur tej powieści na tereny niefikcjonalne (różne formy dyskursu eseistycznego i autobiograficznego, dzienniki, literatura epistolarna), co z kolei pociąga za sobą pytanie o status nadawcy w dziele. Wobec faktu – o którym wspomniały M. Popiel i A. Skubaczewska-Pniewska – rozpadu podmiotowych struktur organizujących powieść, zakwestionowania tożsamości powieściowego bohatera, uznać należy, iż o spoistości gatunku decydować może re-

spektowanie na wiele sposobów konwencji powieści rozwojowej wraz z wpisaniem w nią projektem antropologicznym.

Z kolei „intensywność” pojawiania się tej odmiany na przestrzeni określonych epok (np. Młoda Polska) świadczy o tym, iż jej pojemna forma zdolna jest kryptonimować o wiele szersze treści – natury społecznej, obyczajowej – nie mieszczące się w wąsko pojętych regułach gatunku. W szerokim ujęciu, jak podkreślił W. Gutowski w zakończeniu obrad, typ rozważanej prozy wydaje się szyfrować w postaci artysty, wyrażane w literaturze w różnorodny sposób, poszukiwania egzystencjalne, egzystencjalno-etyczne czy estetyczno-etyczne.

AGNIESZKA GRZELAK, JOANNA JAGODZIŃSKA

KSIĄŻKI NADEŚLANE

- Katarzyna Argasińska, *Dojrzewanie – wiersze*, Bielsko-Biała 2003.
- Katarzyna Argasińska, *Poznanwanie świata*, Bielsko-Biała 2003.
- Katarzyna Argasińska, *Wyzwalanie znaczeń*, Bielsko-Biała, 2004.
- Barbara Gruszka-Zych, *Sprawdzanie obecności* Wyd.: KOS, Katowice 2004.
- Tomasz Cieślak-Sokołowski, „*Mój wszechświat uczyniony*”. *O poezji Janusza Szubera*. Wyd. TAIWPN Universitas, Kraków 2004.
- Józef Czechowicz, *Od Awangardy do nowoczesności*. Pod red. Jerzego Świącha. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2004.
- Czytanie Bursy*, pod red. Anny Czabanowskiej-Wróbel i Grzegorza Grochowskiego. Wyd.: Księgarnia Akademicka, Kraków 2004.
- Adrian Gleń, „*W tej latarni...*”. *Późna twórczość Mirona Białoszewskiego w perspektywie hermeneutycznej*. Wyd.: Uniwersytet Opolski, Opole 2004.
- Poezja Tadeusza Micińskiego. Interpretacje* pod red. A. Czabanowskiej-Wróbel, Pawła Próchniaka i Mariana Stali. Wyd.: Księgarnia Akademicka, Kraków 2004.
- Krzysztof Kołtun, *Psalterz z Porycka*. Wyd.: Fali, Kraków 2004.
- Piotr Jan Kos, *Szamanka zeszła z gór*. Wydawnictwo KOS, Katowice 2004.
- Sławomir Matusz, *Narkoeseje*. Wydawnictwo KOS, Katowice 2004.
- Ostatni obywatele Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Red. Tadeusz Bujnicki, Krzysztof Stępnik. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2005.
- Pogranicza*. Szczeciński Dwumiesięcznik Kulturalny nr 5 (52) 2004.